

другим — часослов, за третім — псалтир. За двома останніми столами (класами) вчили й письма. Учні були різного віку — від хлопчиків 7 — 8 років до дорослих козаків. З третього класу набирали охочих до січової школи, де тричі на тиждень вчили церковного співу. Взимку вчилися в хаті, а влітку — просто неба. До школи ходило до 30 — 40 учнів... Тривалість перебування у кожному класі залежала від здібностей учня. Закінчення класу школярем було традиційним святом» —, як зазначали сучасники [4].

Навчання в школах проходило рідною мовою, одними з основних предметів були українська та старослов'янська мови, письмо, рахування, закон божий, співи. Освітні заклади того часу поділялися на :

- полкові школи — це школи, в яких навчалися діти, що проходили випробування в дяка. Їх вчили писати, рахувати, читати, а також допомагати по господарству та навчали релігійному ремеслу, ці школи функціонували за допомогою батьківських коштів ;

- січові школи — в свою чергу поділялися на дві групи. У першій групі навчали паламарів та дяків. До другої групи входили сироти та інші діти нищої ланки, яким було по 9 років, адже саме в ці школи здавали після досягнення дитини 9-ти річчя. Їх навчали військовому ремеслу і грамоти, співу. За навчання в цих школах платила Січ [2, с. 487-488].

Знання арифметики та геометрії допомагали козакам у будівництві військових укріплень, фортець, флоту та ін. Географія та астрономія - уміння орієнтуватися на місцевості та в морі. Окрім того, вони вивчали мови та вчилися писати вірші, особливу увагу приділяли військово-фізичному вихованню. Найважливішим умінням козаків було уміння плавати, веслувати, керувати човном, переховуватись від ворога під водою за допомогою очеретини тощо. Вже після закінчення школи козаки (найздібніші учні) вступали до Києво-Могилянської академії, де разом зі своїми наставниками козаки переймали науку жити й перемагати в екстремальних умовах. Уміння та навички здобували на полях битви.

Отже, після відкриття мережі навчальних закладів, освіта почала набирати великого розвитку. Як зазначав П. Алеппський: ” По всій землі козаків ми помітили прекрасну рису, яка викликала наше здивування : всі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх дружин і дочок уміють читати і знають порядок церковних служб і церковної співи...”, а далі він продовжував : “Дітей більше, ніж трави, і всі вони вміють читати, навіть сироти, а більшість монахів (ченців) вміли не тільки читати, а й були ознайомлені з філософією, логікою і писали праці ” [1, с.85].

Таким чином, зародження і розвиток теорії і практики навчання і виховання в Україні за часів козаччини мало велике практичне значення та помітно позначилось на подальшому розвитку системи освіти в цілому.

Список використаної літератури

1. Бойко А. М. Педагогіка/За редакцією докт. Пед. Наук, проф.,чл.-кор. АПН України А.М.Бойко : Навч.-метод. Посібник — К.: ІЗМН,Полтава,2002.-Ч.1.-с.84-85, 327 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти/ М.М.Фіцула.- К.: Видавничий центр “ Академія ”,2002.- 528 с.
3. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. Посібник/ Ягупов В.В. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
4. Витяг з інтернет-джерела [https:// subject.com.ua/psychology/history_pedagog/15.html](https://subject.com.ua/psychology/history_pedagog/15.html).

Віолетта Цигура

З ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА:

30-50 РР. ХХ СТОЛІТТЯ

З метою виховання молодого покоління, визнаючи пріоритетність освіти як ключового чинника соціально-економічного, політичного та культурного розвитку країни, кожна держава дбає про організацію і функціонування шкільної освіти. Цим вона закладає фундамент виробничого і культурного прогресу суспільства. Українське шкільництво, як і процес становлення шкільної освіти інших країн, має власну історію: від перших кроків створення шкіл у Київській Русі до організації мережі різних типів сучасних навчальних закладів загальної середньої освіти.

Українська історія, як суспільний процес, характеризується великими і частими змінами в суспільно-політичному житті, які позначилися і на розвитку освіти. Тому українське шкільництво розвивається під впливом історичних подій, що відбувалися в Україні у різний час.

У цьому контексті важливим є розвиток національної освіти і шкільництва у ХХ столітті, під час перебування України у складі СРСР. Це новітній період розвитку української культури, насичений різними історичними подіями, детермінований різкою зміною політичних режимів та соціально-економічних відносин. 30-50 рр. ХХ століття визначаються вченими-істориками як часи тоталітаризму: утвердження партійно-державного управління стосувалося всіх галузей народного господарства, освіти, культури, науки. Окремим найбільш складним і трагічним для всієї України став період Другої світової війни.

Аналіз наукових праць показує, що у сучасній історіографії проблематику освіти у довоєнні, воєнні та післявоєнні роки вивчали такі науковці, як Л. Березівська, С. Вдович, Л. Голубнича, Н. Гупан, Л. Єршова, О. Невмержицька, Л. Петрук, І. Сіданич, М. Ткачук та ін..

Мета нашого наукового пошуку полягає у висвітленні найбільш вагомих сторінок розвитку українського шкільництва у 30-50 рр. ХХ століття.

Змістовно-ретроспективний аналіз історико-педагогічних джерел показує, що головним завданням освіти у період 20-30-х років була ліквідація неписьменності усіх верств населення, як вирішальної умови перевертання у духовному розвитку країни – культурній революції. На початку 30-х років ХХ століття почало змінюватися ставлення держави до диференціації навчання школярів у контексті освітніх реформ. 25 серпня 1932 року ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про навчальні програми та режим у початковій і середній школі», де засуджувалася комплексна система навчання і бригадно-лабораторний метод 20-х років. Натомість основною формою навчання став урок із встановленою кількістю учнів та стабільним розкладом.

ЦК ВКП(б) і РНК СРСР у 1934 році було прийнято постанову «Про структуру початкової та середньої школи в СРСР», за якою встановлювався єдиний план навчання. З цього моменту ідея профільної диференціації стала неактуальною, що зупинило її розробку на двадцять років.

Також з'явилися програми максимального і мінімального рівнів навчання. Відповідно, учнів, які навчалися за цією схемою, називали «максималістами» та «мінімалістами». Згідно рівневої диференціації, кожен учень мав змогу навчатися з максимальним навантаженням лише за обраними предметами. На викладання інших дисциплін виділялося менше часу. Відсутність централізації у такому плані навчання призвела до розрізненості програм, а отже і до різного рівня і якості підготовки учнів [4].

Ліквідація безграмотності, будівництво нових навчальних закладів, залучення всіх дітей до навчання, стандартизація навчальних програм і створення підручників, підготовка вчительських кадрів слугували підґрунтям розвитку освіти в Україні у воєнні та післявоєнні роки.

Друга світова війна стала надзвичайно важким випробуванням для українського народу. З метою збереження шкільної освіти більшу частину шкіл на початку війни евакуювали в тил СРСР. Для посилення патріотичного виховання було внесено зміни у навчальні плани шкіл: збільшено кількість годин на вивчення історії; фізичну, військову, загальнотрудову підготовку, введено навчальну дисципліну «Основи сільського господарства» та ін.. Науково-дослідний інститут педагогіки Наркомосу УРСР до початку навчального року підготував і розіслав на місця інструктивно-методичний лист «Про організацію навчально-виховної роботи в школах УРСР у 1941-1942 навчальному році».

Інша ситуація складалася зі шкільною освітою на окупованих територіях Західної України. Так, В. Гінда, вивчаючи проблему розвитку освіти в генеральному окрузі «Житомир» в Україні у роки війни зазначає, що до отримання незалежності, школи знаходилися під сильним впливом Австро-Угорщини, Польщі та Росії, що суттєво змінювало систему викладання. У період німецької окупації почав розвиватися «новий» зразок виховання – пронимецька школа. У певні періоди її існування, вона потрапляла під вплив українських самостійницьких шкіл. Підлаштовуючись під чергового окупанта, освітньо-виховна система ділилася на декілька частин, а саме: дошкілля (дитячий садок) – діти у період від 3 до 6 років мали можливість саморозвитку, пізнання світу. Також вони отримували опіку та належний нагляд, який обіцяли досвідчені фахівці-вихователі; народна (початкова) школа приймала учнів від 7 років, даючи обов'язкову початкову освіту до 11 років (1-4 клас). Далі дитина могла перейти до вищої початкової школи, у якій навчання продовжувалося три роки, тобто 5, 6, 7 класи (останній клас був додатковим, в основному його метою було формування націонал-соціалістичного світогляду) [2].

На початку війни радянською владою було створено групу працівників, яка займалася евакуацією шкіл, дитячих будинків і дитсадків на Схід України. У вересні 1941 року заняття починалися в небагатьох школах, які не евакуювалися (в Севастополі, Донбасі, Одесі). У 1941-1942 роках педагоги генерального округу створили свої навчальні програми. Відсутність точних вимог німецьких окупантів щодо планів викладання дало можливість українським учителям сприяти розвитку національної свідомості дітей, запроваджуючи у планах більше годин вивченню історії України, мови та літератури. Також велику кількість часу приділялося релігійному вихованню. Німецька влада такий крок сприйняла позитивно, так як вважала, що це покращило б морально-психологічний стан населення у роки війни. Навчання Закону Божого проводилося українською мовою, згідно з планами націоналістів 1941-1942 рр., а протягом наступного року німецькі окупанти вилучили вивчення релігії із освітніх планів через швидке політикування церкви та політичні агітації, що запроваджувалися через цей предмет [1].

Крім української мови велику кількість часу приділялося вивченню німецької. Нацисти пропагували її через світове значення, а також через те, що німецький народ мав «приязнь» до українців. Також українська влада вважала, що іноземна мова була б корисна для інформування інших країн про боротьбу їх держави за незалежність. Тому, починаючи з третього класу, в освітню програму було введено курс вивчення німецької мови не менше трьох годин на тиждень; з п'ятого – по сім годин.

Гімназії, що розпочали навчальний рік з 1941 року, до перших класів приймали учнів, що закінчили три класи після складання вступного екзамену, до другого вступали ті, хто закінчив чотири класи. У таких закладах діти утримувалися за рахунок батьків. Гімназії поділялися на класичні та реальні. Перші готували учнів до вступу у вищі заклади (мовно-історичні інститути, університети), у навчанні більше часу приділяючи таким гуманітарним дисциплінам, як історія, латинська мова (з 1-го класу), грецька мова (з 3-го класу), українська мова та література; другі – до навчання у інженерно-технічних школах, спираючись на викладання, крім обов'язкових (історія України та українська мова), точних наук (хімії, фізики, математики). Німецька влада вважала, що такі навчальні заклади створені для найобдарованіших учнів, але все ж скоротила час вивчення таких предметів, як філософія, історія та література.

О. Потільчак у статті «Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942-1944 рр.)» зазначає, що до навчання у фахових середніх школах окупанти поставилися доволі серйозно, тому функціонувало навчання тільки тих галузей, у яких відчувався гострий дефіцит кадрів: медицина, транспорт, промисловість, сільське господарство тощо. Владою було забезпечено відкриття агрономічних та сільськогосподарських шкіл у Житомирі, Умані, Херсоні, Києві та Мелітополі. Право вступу до таких навчальних закладів отримувала молодь, яка закінчила повний курс дворічної професійної шкільної підготовки за відповідним спрямуванням [5].

Після закінчення сільськогосподарської підготовчої школи, дівчата та юнаки могли продовжити навчання тільки у середній професійній школі за таким же спрямуванням. Отже, мало місце бути обмеження свободи вибору професії, що існувало з метою контролю ринку робочої сили, який в той час, в першу чергу, залежав від потреб військової економіки. У таких навчальних закладах основну частину навчального часу було відведено на вивчення теоретичного матеріалу та спеціальних дисциплін. Ознайомлення із загальноосвітніми предметами зведено до мінімуму, так як перспективою була підготовка нових кваліфікованих робітників, що були б обізнані у всіх тонкощах своєї професії.

Однією із таких шкіл із реалізації нацистської політики у сфері підготовки спеціалістів середньої та вищої спеціальної освіти в Україні був навчальний заклад сільськогосподарського профілю села Піщане Решетилівського району на Полтавщині, у якому передбачалася підготовка фахівця протягом трьох років. На навчання зараховувалися юнаки та дівчата 16-17 років з незакінченою середньою освітою або з атестатом дворічної підготовчої сільськогосподарської школи. Кожен абітурієнт мав скласти іспит з української та німецької мови, математики, природознавства і фізики (в обсязі семирічного навчання). До другого курсу зараховувалася молодь, яка вже закінчила два класи підготовчої сільськогосподарської школи і склала іспити з предметів першого курсу. Також, після закінчення кожного з курсів, учні мали скласти певні екзамени. За навчання було передбачено плату в 240 карб. на рік. Учні забезпечувалися гуртожитком та харчуванням. За проектом створювалося три навчальні групи: перша – 100 чол., друга і третя – по 30-35 чол.

Теоретичне навчання тривало 9 місяців із щоденним навантаженням по 5 годин. Виробничу практику проходили влітку. Протягом трьох років на вивчення загальноосвітніх дисциплін

виділялося близько 1394 годин. Вивчалися українська мова, німецька мова, географія, математика, метрологія та природознавство. На спеціальні предмети було виділено 1800 годин: фізіологія, анатомія, агротехніка, сільськогосподарське машинознавство, гігієна, загальна та спеціальна зоологія, профілактика тварин, акушерство тощо. Також відкривалися фельдшерсько-акушерські школи, фармацевтичні і стоматологічні училища [5].

Повоєнна школа постала перед питанням необхідності розв'язання таких питань, як стан оформлення обліку дітей шкільного віку, що в більшості областей був незадовільний: значна частина дітей не мала можливості навчатися (наприклад, у Сталінській області налічувалося близько 4800 дітей, у Житомирській – 5145 дітей); забезпечення підручників і канцтоварів не відповідало реальним потребам навчальних закладів; незадовільне кадрове забезпечення шкіл. Відповідно до наказу народного комісара освіти УРСР О. М. Філіпова з 2 листопада 1945 року «Про підготовку початкових, семирічних і середніх шкіл до нового навчального року» наказувалося усунути ці проблеми [3].

У перші роки 50-х українське шкільництво зазнало значних змін: ліквідовано малокомплектні школи, реорганізовано малі початкові у нові семирічні, а семирічні – у середні. Було враховано вимоги політехнічного навчання у навчальних програмах. Із середини 50-х років такі вчені, як М. Мельников, М. Гончаров, О. Арсенєв та інші науковці у своїх працях розкривали переваги диференційованого навчання у середніх школах, вважали його ефективною формою загальної середньої освіти, що забезпечує підготовку молоді до практичної діяльності. Основною метою являлося створення у старших класах такої системи навчання, яка б базувалася на більш поглибленому вивченні предметів із обраних учнями галузями наук. Таким чином, вони іще в школі мали можливість отримати спеціальність, беручи участь у праці на підприємствах або сільському господарстві.

Наприкінці 50-х років ХХ століття було розпочато об'єднання середньої освіти із фаховим навчанням. Також дозволено проводити додаткові уроки по окремих дисциплінах, спрямовані на допомогу невстигаючим у навчанні учням і підготовку до іспитів. У цей же час уперше на практиці було випробувано школи із зовнішньою профільною диференціацією, тобто освітні заклади для обдарованих дітей [4].

Висвітлення найбільш вагомих сторінок розвитку українського шкільництва у 30-50 рр. ХХ століття дозволяє стверджувати, що цей період був надзвичайно складним для становлення системи освіти в Україні. Серйозні зміни у навчанні дітей, що почалися в 30-роки, продовжилися і після війни: реалізація процесу уніфікації загальної середньої освіти; відновлення роботи шкіл на території України після окупації німецькими загарбниками; введення обов'язкового семирічного навчання, а згодом, восьмирічного та десятирічного; поєднання навчання школярів із продуктивною працею, здійснення обов'язкової середньої освіти. Все це свідчить про поступове утвердження освіти як вагомого чинника інтелектуального, соціально-економічного, духовного і культурного розвитку суспільства в умовах того часу.

Список використаної літератури

1. *Волошин Ю.* Спроба відродження релігійної освіти під час нацистської окупації (1941-1944 рр.) / Ю. Волошин // Релігійна освіта в Україні (перша половина ХХ ст.): зб. наук. пр. / Полт. держ. пед. ін-т імені В. Г. Короленка. – Полтава, 1997. – С. 68-75.
2. *Гінда В.* Відкриття шкіл та організація навчально-виховного процесу в генеральному окрузі «Житомир» (1941–1944 рр.) / В. Гінда // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С. 98-106.
3. *Канівець З.* Шкільне інспектування в Українській РСР 1943-1946 рр. / З. Канівець // Постметодика. – 2013. – № 3. – С. 55–58.
4. *Олексін Ю.* Розвиток ідеї диференціації навчання школярів у радянській педагогічній науці (30-70-ті роки ХХ ст.) / Ю. Олексін // Рідна школа. – 2012. – № 8-9. – С. 71–76.
5. *Потильчак О.* Нацистська політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою в Україні (1942-1944 рр.) / О. Потильчак // Архіви окупації 1941-1944/ Держ. комітет архівів України. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 782-790.